

UOT 327

A.E. Qasımova
Bakı Dövlət Universiteti
aytakin102bm@gmail.com

MƏDƏNİYYƏTLƏRİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİNƏ DAİR BAXIŞLAR VƏ BEYNƏLXALQ MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAF TENDENSİYALARI: MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

Açar sözlər: mədəniyyət, mədəni əlaqələr, etnosentrizm, relativizim, inteqrasiya

Beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq müasir beynəlxalq münasibətlərdə əməkdaşlığın əsas aspektlərindən biridir. Beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq və mədəni əlaqələr dövlətlərin xarici siyasət sahəsində müəyyən etdiyi strateji fəaliyyətin həyata keçirilməsinin mühüm formasıdır. Mədəni əlaqələr özlüyündə iki və ya daha çox mədəniyyət arasında qarşılıqlı, məcburi olmayan transmilli münasibətlərdir ki, bu da mədəniyyət və vətəndaş cəmiyyəti sahəsində həm dövlət, həm də qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən həyata keçirilən bir sıra fəaliyyətləri əhatə edir. Müasir dövrdə beynəlxalq mədəni mübadilə və əməkdaşlıq dünya xalqlarının mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsir miqyasının genişlənməsinə daimi meyil göstərməklə yanaşı, həm də inkişaf yolunda irəliləmək üçün zəruri şərtə çevrilir.

A.E. Гасымова

ВЗГЛЯДЫ НА ВЗАИМОСВЯЗЬ КУЛЬТУР И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ КУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Ключевые слова: культура, культурные связи, этноцентризм, релятивизм, интеграция

Международное культурное сотрудничество является одним из основных аспектов сотрудничества в современных международных отношениях. Международное культурное сотрудничество и культурные связи являются важной формой реализации определяемой государствами стратегической деятельности в сфере внешней политики. Сами по себе культурные отношения представляют собой взаимные, ни к чему не обязывающие транснациональные отношения между двумя и более культурами, включающие в себя ряд мероприятий, осуществляемых как государственными, так и негосударственными субъектами в сфере культуры и гражданского общества. В современную эпоху международный культурный обмен и сотрудничество, проявляя постоянную тенденцию к расширению масштабов взаимовлияния культур народов мира, также становится необходимым условием движения вперед по пути развития.

A.E.Gasimova

VIEWS OF CULTURAL INTERACTION AND DEVELOPMENT TRENDS OF INTERNATIONAL CULTURAL RELATIONS: A COMPARATIVE ANALYSIS

Keywords: *culture, cultural ties, ethnocentrism, relativism, integration*

International cultural cooperation is one of the main aspects of cooperation in modern international relations. International cultural cooperation and cultural relations are an important form of implementation of strategic activities determined by states in the field of foreign policy. Cultural relations in themselves are mutual, non-binding transnational relations between two or more cultures, which include a number of activities carried out by both state and non-state actors in the field of culture and civil society. In the modern era, international cultural exchange and cooperation, along with showing a constant tendency to expand the scale of mutual influence of the cultures of the peoples of the world, is also becoming a necessary condition for moving forward on the path of development.

Giriş

Ümumiyyətlə, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsini zamanla mədəni inteqrasiyanın təzahürü kimi, mədəni dəyişiklik kimi müəyyən etmək olar. Bu, bir şəxs və ya qrup öz mədəni elementlərinə zərər vermədən başqa bir qrupun təcrübə və inanclarına uyğunlaşdıqda baş verir. Bir neçə mədəniyyət bir araya gələndə biz buna multikultural cəmiyyət deyirik. Mədəni inteqrasiya iki və ya daha çox mədəniyyətin qarışmasıdır. Mədəniyyət öz təcrübələrini, inanclarını, ideyalarını və davranış nümunələrini paylaşa bilər. İnteqrasiya o zaman mümkündür ki, mədəniyyətlər onları unikal edən xüsusiyyətləri qurban verməli deyil. Beynəlxalq münasibətlərin əsas aktorları olan dövlətlərin qarşılıqlı əlaqəsi nə qədər geniş və çoxşaxəli olsa da, mədəni əlaqələrin özlüyündə təzahürü digər münasibətlərə nisbətən fərqli cəhətləri ilə səciyyələnir. Nəticədə mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinə dair müxtəlif baxışlar fərqlilikləri ilə seçilir. Mütəxəssislərin və tədqiqatçıların mədəniyyətin öyrənilməsi prosesində mütəmadi olaraq qarşılaşdıqları bir nüans var idi: müxtəlif cəmiyyətlərdən olan fərdlər müəyyən hərəkətləri və inancları tamamilə başqa cür qiymətləndirə bilər. Bəzi cəmiyyətlərdə yaxşı hesab edilən adət, vərdiş və inanclar digər cəmiyyətlərdə şər, pislənməli olan şeylər və s. kimi dərk edilmişdir.

Mədəniyyətlər arasında həm birbaşa, həm də dolaylı qarşılıqlı təsirlərdən ibarət olan mədəni əlaqələr beynəlxalq münasibətlər, iqtisadiyyat və siyasət kimi asanlıqla siyasi platformaya sığmır. Birbaşa mədəni qarşılıqlı əlaqə başqa mədəniyyətin insanları və obyektləri ilə həm fiziki, həm də virtual görüşləri ifadə edir. Dolaylı mədəni qarşılıqlı əlaqələrə mədəniyyətlərarası dialoqu inkişaf etdirir və gücləndirir bilən, çox vaxt fəlsəfə, ədəbiyyat, musiqi və incəsənətdə

əks olunan mədəniyyətə xas ideyalar, dəyərlər və inanclar daxildir. Buna görə də mədəni əlaqələri başa düşmək həm qlobal, həm də yerli səviyyədə müasir mədəniyyətlərin dərk edilməsini tələb edir.

Mədəni inteqrasiyaya dair baxışlar və onların təhlili. Mədəni etnosentrizm və mədəni relyativizm nəzəriyyələrinə nəzər salsaq, bu müxtəlifliyin təzahürünün şahidi oluruq. Məsələn, etnik qrup və ya dövlətin, xalqın mədəniyyətinin başqalarından üstün olduğunu düşünmək (etnosentrizm) və ya mədəni amildə müəyyən standartların olmadığını və hər bir mədəniyyətin digərindən üstün və ya aşağı olmadığını düşünmək (relyativizm) bu prosesin müxtəlifliyinə misaldır [2, s.85].

Məşhur amerikalı sosioloq Villiam Geaham Sumnerin fikrincə, etnosentrizm fərdin etnik mədəniyyətini hər şeyin mərkəzinə qoymaq, cari hadisələrə onun öz prizmasından baxmaq və onu bu baxımdan dəyərləndirmək məqsədi daşıyır. Etnosentrizm çox vaxt insanın öz irqinin və ya etnik qrupunun ən vacib olduğunu və ya mədəniyyətinin bəzi və ya bütün cəhətlərinin digər qruplarınkindən üstün olduğunu nəzərdə tutur. Eyni zamanda hadisələrə həmin etnik qrupun norma və dəyərlərindən baxmaq, öz mədəniyyətini üstün mədəniyyət, xüsusən də ona uyğun gəlməyən mədəniyyəti geridə qalmış mədəniyyət kimi görmək və mədəniyyətdən uzaq hesab etməkdir. Başqa sözlə, bu, başqa mədəniyyətlərin standartlarından istifadə etmək və ya anlamaqdansa, öz mədəniyyətini və ya etnik mənsubiyyətini digər mədəniyyətləri, təcrübələri və davranışları, inancları və insanları mühakimə etmək üçün istinad çərçivəsi kimi tətbiq etmək deməkdir. Etnosentrizmi stereotiplərə dəstək kimi də görmək olar. Çünki etnosentrizmdə konkret mədəniyyətdə ənənənin və ya başqa mədəniyyətdə mənfi davranışın olduğunu düşünmək insanın öz mədəniyyətinin bir çox cəhətdən yad mədəniyyətdən üstün olması fikrindən irəli gəlir [13].

Etnosentrizm təkcə antropologiya ilə məhdudlaşmır, sosiologiya və ya psixologiya kimi sosial elmlərin digər sahələrində də araşdırılan bir prosesdir. Bu cür araşdırmalar din, dil, adət-ənənə, mədəniyyət və tarix kimi bir sıra amillər əsasında hər bir mədəniyyətdə etnosentrizmi üzə çıxarmışdır. Etnosentrizmin sosial və psixoloji konsepsiyalarını T.V.Adornonun Avtoritar Şəxsiyyət Nəzəriyyəsi (1950), Donald T.Kempbellin Realist Qrup Münaqişələri Nəzəriyyəsi (1972) və Henri Tajfelin Sosial Şəxsiyyət Nəzəriyyəsi (1986) kimi müxtəlif nəzəriyyələr daha da populyar etmişdir.

Siyasətdə və ictimai münasibətlərdə təkcə alimlər millətçiliyi təsvir etmək üçün bu anlayışdan istifadə etmədilər, fəallar və siyasətçilər də milli və etnik qrupları dözülməz dərəcədə eqoist, ən yaxşı halda mədəni cəhətdən qərəzli olaraq tənqid etmək üçün "etnosentrik" və "etnosentrizm" kimi terminlərdən istifadə etdilər.

Tarixən etnosentrik baxış bəzən irqçilik, bəzən də ksenofobiya ilə əlaqəli stereotiplər kimi təsvir edilmişdir ki, bu da bir çox hallarda neqativ hal kimi

qiymətləndirilir. Məsələn, sovet dövründə tədqiqatçılar etnosentrizmə mənfi sosial fenomen kimi baxaraq onu millətçilik və ya irqçiliklə eyniləşdirirdilər [15].

Bir çox psixoloqların fikrincə, etnosentrizm insan psixikasına xas olan normal psixoloji funksiya hesab olunur. Etnosentrizmin psixoloji nöqtəy-nəzərincə insan müxtəlif mədəniyyətlərə dəyər verəndə bilavasitə ən yaxşı statusu və ya dəyəri öz mədəniyyətinə aid edir, etnosentrik insan isə öz mədəniyyətini başqalarından üstün hesab edir. Təbii ki, insan davranış standartlarını və dəyərlərini beynində olduğu kimi qəbul etdiyi üçün böyüdüüyü ənənə və mədəniyyətlə fəxr etməsi normaldır. Amma məsələ burasındadır ki, başqa mədəniyyətlərə təkcə öz mədəniyyətindən fərqli deyil, həm də daha aşağı səviyyədə baxmaq olar və o zaman bu təhlükəli ola bilər. Məsələn, başqa mədəniyyətlərdən olanlara qarşı zərərli davranışlar göstərməklə.

Etnosentrizm, insanların əksəriyyətinin onlara bənzər, oxşar dəyərlərə və davranışlara sahib olan insanlarla daha rahat olduqları və onlarla ünsiyyətə daha çox diqqət yetirdikləri müşahidənin nəticəsidir. Təbii ki, insanın inandığı hər şeyin ən doğru inanc sistemi olduğuna inanması və necə davranacağını düşünməsi ən uyğun və təbii davranışdır. Hər hansı bir mədəniyyətdə doğulan və o mədəniyyətin dəyərlərini və davranışlarını mənimsəyərək böyüyən insan normal olaraq öz mədəniyyətini əks etdirən düşüncə nümunələri əsasında inkişaf edəcəkdir. Əgər insan sonradan fərqli dəyərlərə və normalara malik başqa mədəniyyətlərdə yaşayarsa, o insan görür ki, doğulduğu mədəniyyətin davranışa verdiyi düşüncə tərzini və hərəkətləri yeni mədəniyyətlərə uyğun deyil. Buna görə də fərqli mədəniyyətdən olan insanların davranışlarına öz mədəni nöqtəy-nəzərindən deyil, o fərqli mədəniyyətin nöqtəy-nəzərindən baxmaq çətin ola bilər. Etnosentrik insan öz doğma mədəniyyətindən başqa mədəniyyətləri nəinki fərqli, həm də müəyyən dərəcədə yanlış gördüyünə görə həmin şəxs yeni davranış və yeni düşüncə tərzinə müqavimət göstərir və ya onları rədd edir, çünki onların öz mədəniyyəti onların şüurunda daha arzuolunan, daha düzgün hesab olunur və daha rahatdır [13].

Demək olar ki, hər bir din, irq və ya millət öz mədəniyyətinin unikallığını başqalarından daha yüksək qiymətləndirir. Bunu misallarla əsaslandırmaq: məsələn, Arnold J. Toynbi bildirirdi ki, Qədim Fars özünü dünyanın mərkəzi, digər xalqları isə fərqli – barbar hesab edirdi. Çindəki dünya xəritələri mərkəzdə Çini göstərir. İngiltərə dünyanın meridianlarını mərkəz xəttində müəyyən etdi və uzunluq Qrinviçdən şərqdə və ya qərbdə dərəcələrlə ölçülməyə davam edir və beləliklə, həqiqətən ingilis mərkəzli dünyagörüşünü formalaşdırır. Yəni tarixdə bir çox xalqların etnosentrik perspektivinə və bəzi dövlətlərin hətta müasir mərhələdə də öz xarici strategiyalarında diqqət yetirdiyi məqamlara nəzər salsaq, bu məqamda belə etnosentrizmlə qarşılaşırıq. Məsələn, 1686-1689-cu illərdə İngiltərənin Şimali Amerikada qurulan “Yeni

İngiltərə” koloniyasının qanunverici orqanı bəzi qərarlar qəbul etdi ki, onların da mahiyyəti 3 tezisdən ibarətdir:

- Yer və onun üzərində olan hər şey Allaha məxsusdur.
- Tanrı torpağı və ya onun bir hissəsini seçilmişlərə verə bilər.
- Biz seçilmiş insanlarıq [3, s.8].

Bu, bir daha sübut edir ki, Amerika xalqının özünün seçildiyini və digər xalqların da ona əməl etməli olduğunu düşündüyü dini-məsihiçi yanaşmanın uzun bir tarixi var. Əlavə sübut kimi, 1831-ci ildə Aleksis de Tokvil tərəfindən irəli sürülən Amerika müstəsnalıqı termini tarixən Birləşmiş Ştatların özünəməxsus mənşəyinə, tarixi təkamülünə və fərqli siyasi və dini institutlarına görə digər inkişaf etmiş dövlətlərdən keyfiyyətə fərqlənməsi fikri kimi qeyd edilmişdir. Dünyada xüsusi yeri olan Amerika Birləşmiş Ştatlarının bəşəriyyətin ümid yeri olduğuna inamı ifadə edir. Termin heç də həmişə keyfiyyət üstünlüyünü nəzərdə tutmur, əksinə həm tarix, həm də dünyada rolu baxımından unikalığı vurğulayır [13].

Amerika İstisnalığına inananlar ABŞ-ın daha etibarlı olduğunu iddia edərək onun Avropa dünyasından və dünyanın qalan hissəsindən açıq şəkildə fərqlənməsinin bir çox səbətlərinin olduğunu dəstəkləyirlər. Onlar iddia edirlər ki, Birləşmiş Ştatlar unikaldir, çünki o, ümumi irs, etnik mənsubiyyət və ya hakim elita üzərində deyil, bir sıra respublika idealları üzərində qurulub. Prezident Abraham Linkolnun Gettisburq Müraciətində qeyd etdiyi kimi, Amerika “azadlıqda düşünülmüş və bütün insanların bərabər yaradıldığı ideyasına sadıq olan bir millətdir”. Bu mənada amerikalı olmaq azadlığın və bərabər hüquqların müdafiəsi ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır.

Tənqidçilər iddia edirlər ki, Birləşmiş Ştatlar belə ideallara malik olan yeganə respublika deyil və Amerikanın əsas siyasətləri bu idealları həyata keçirməkdənsə, iqtisadi və ya hərbi maraqlara əsaslanır. Belə olan halda “Amerika müstəsnalıqı” amerikalılar üçün dünyaya etnosentrik baxmaq üçün sadəcə bir bəhanədir.

Bu yanaşma bu gün də ABŞ-ın xarici siyasətinin əsas ideya mənbəyi olmaqda davam edir [1, s.9].

Müasir dövrdə qloballaşmanın təkamülü etnosentrik mülahizələrin azalmasına səbəb ola bilər. Dünyada medianın çoxalması və insanların hər zamankından daha çox öyrənməsi ilə gələcək nəsillər üçün bir çox mədəni mifologiyaları sıradan çıxarmaq və digər mədəniyyətlərin necə fəaliyyət göstərməsi və öz milliliyini necə qoruduğu barədə daha yaxşı universal anlayışı inkişaf etdirmək mümkündür. Bundan əlavə qloballaşmanın yayılması müxtəlif mədəniyyətləri bir araya gətirdiyi üçün insanlar öz ekoist düşüncələrinə qalib gəlməyi və insan cəmiyyətinə daha geniş, daha əhatəli perspektivdən baxmağı öyrənirlər.

İnsan başqa ölkənin əxlaqını, tarixini, dinini öz ölkəsi ilə müqayisə edib öz millətinin adət-ənənələrinin üstün olduğuna qərar verə bilər. Bu, etnosentrik düşüncə prosesinin formalaşmasıdır. Bu fikrin əksi “mədəni relyativizm”, başqa bir mədəniyyətə qərəzsiz və mühakimə etmədən baxmaq ideyasıdır. Bu nəzəriyyə subyektiv mühakimə etmədən öz düşüncəsi ilə fərqli mədəniyyətin müsbət başa düşülməsi deməkdir. Bu konsepsiya ideyası ilk dəfə 1887-ci ildə görkəmli amerikalı etnoloq Franz Boas tərəfindən istifadə edilmişdir, lakin 1924-cü ildə Alain Locke bu termini ortaya qoyana qədər konsepsiyanın adı yox idi. Sonralar bu konsepsiya F.Boasın tələbələri tərəfindən daha da populyarlaşdı.

Bu anlayışa görə, bütün mədəniyyətlər bərabərdir. Heç birini digərindən üstün və ya aşağı saymaq olmaz. Məsələn, XX əsrin ingilis mədəniyyəti Avstraliya aborijenlərindən heç bir şəkildə üstün deyil, hansı isə nə daha az, nə də ki, daha çox inkişaf etmişdir. Onlar sadəcə fərqli mədəniyyətdir.

Mədəni relyativizm bütün mədəniyyətləri bərabər hesab edən antropoloji nəzəriyyədir. Eyni zamanda relyativizm bir mədəniyyətin təcrübələrini həmin mədəniyyət baxımından qiymətləndirmə prinsipidir, etik və sosial standartların onların əldə edildiyi mədəni konteksti əks etdiriyinə dair baxışdır. Həmçinin mədəni relyativizm etnosentrizmlə müqayisədə daha müsbət bir anlayışdır. Şəxsin vərdişlərini, əxlaqını və dəyərlərini öz mədəni dəyərləri ilə müqayisə etmədən öz mədəni əlaqələri kontekstində görmək, onları üstün və böyük görmək anlayışdır. Bütün xalqların öz mədəni və milli etnik dəyərləri və normaları var. Onlar bu dəyərlərlə fərqlənir və bütün bu mədəni dəyərlər bir etnik qrup və ya millətdən digərinə yayılır. Müəyyən bir mədəniyyətə uyğun olan bir dəyərin digərinə uyğun olmaya biləcəyi başa düşüldükdə, bütün dəyərlər, normalar və xüsusiyyətlər ictimaiyyət üçün normal sayılır. Bu konsepsiya hər hansı xüsusi mədəni dəyər və ya normaya qarşı sərt mühakimə yürütməyə təşviq etmir [14]. Çünki relyativizmə görə, heç bir mədəniyyət digərindən üstün deyil və bu mənada dünya mədəniyyətlərini təkamül sxeminə görə sıralamaq düzgün deyil, çünki bütün mədəniyyətlər fərqli olsa belə, “bərabərdir” prinsipinə əsaslanır.

Franz Boas “mədəniyyəti” təkcə yeməkdə, incəsənətdə və musiqidə xüsusi zövqlər və ya dini inanclarda deyil, həm də mədəniyyət anlayışını daha geniş və daha vacib hesab edirdi. Məsələn, dil tez-tez ünsiyyət vasitəsi kimi görülsə də, Boas fərz edirdi ki, müxtəlif dillərin mövcudluğu insanların dili fərqli kateqoriyalara ayırmasına və beləliklə də, dili fərqli yaşamasına səbəb olur. Məsələn, bəzi dillərdə "yaşıl" sözünün ekvivalenti olmadığı üçün bu dillərdə danışanlar həmin rəngin hər hansı obyektə göstərildikdə mavi və ya sarı sözündən istifadə edirlər.

Franz Boas və Bronislav Malinovski kimi antropoloqlar iddia edirdilər ki, əgər onlar başqa mədəniyyətlərdə elmi araşdırma aparacaqlarsa, öz

etnosentrizmlərinin sərhədlərini aşmağa kömək edəcək üsullardan istifadə etməlidirlər [4, s.200]. Bu üsullardan biri etnoqrafik metoddur ki, onlar başqa mədəniyyətə mənsub insanlarla uzun müddətli birgəyaşayışın tərəfdarıdırlar ki, yerli dil öyrənə bilsinlər və qismən də olsa yerli mədəniyyətə alışsınlar. Bu kontekstdə mədəni relyativizm fundamental metodoloji əhəmiyyət kəsb edən münasibətdir, çünki o, müəyyən insan inanclarının və hərəkətlərinin mənasını anlamaqda yerli kontekstin əhəmiyyətini vurğulayır. Boas “mədəni nisbilik” prinsipini, B.Malinovski isə müxtəlif cəmiyyətlərin etnosentrik olmayan tədqiqini təkmilləşdirmək üçün funksionalist yanaşmalar işləyib hazırlamışdır. B.Malinovskinin “Vəhşilərin cinsi həyatı”, “Mədəni nümunələr”, Marqaret Midin “Samoada yaşın gəlməsi” anti-etnosentrik antropologiyanın klassik nümunələridir.

Boasın tələbəsi Melville Herskovits mədəni nisbilik prinsipini belə yekunlaşdırıb: “Mühakimlər təcrübəyə əsaslanır və təcrübə hər bir fərd tərəfindən öz mədəniyyəti baxımından şərh olunur”.

Relyativistlər mədəniyyətlərin bir-birindən köklü şəkildə fərqli olduğunu iddia edirlər. Beynəlxalq münasibətlərdə mədəni relativistlər hadisəni baş verdiyi cəmiyyətin etik standartlarına uyğun qiymətləndirir və onun “doğru” və ya “yanlış” olmasına qərar verirlər. Bununla belə, praktikada mədəni relyativizmin beynəlxalq münasibətlər üçün faydalı olması və ya sadəcə universal sistemə nəzəri maneə kimi xidmət etməsi mübahisəlidir. Relyativist yanaşmaya antropoloji baxımdan baxsaq, bunun təbii bir proses olduğunu görürük. Ümumiyyətlə, mədəniyyətə antropoloji mövqedən yanaşma bu hadisənin insan təbiətinin təzahürü kimi şərhini tələb edir. Bununla belə, konseptual olaraq, antropologiyanın beynəlxalq əlaqələrə çoxlu töhfəsi var, ən azı insanları birləşdirən şeyə aidiyyəti aydındır. Antropologiyanın başqa bir cəhəti ondan ibarətdir ki, o, öz mədəniyyətimizi əks etdirmək üçün digər mədəni nümunələrin portretlərindən istifadə etdikdə, standart düşüncəni təhrif edir, bizi qəbul etdiyimiz fərziyyələri yenidən nəzərdən keçirməyə məcbur edir.

Mədəni relyativizmin II İkinci Dünya Müharibəsindən sonra populyarlaşması qismən nasizm kimi tarixi hadisələrə və daha çox müstəmləkəçilik, etnosentrizm və irqçiliyə reaksiya idi.

Bildiyimiz kimi, bəşəriyyətin davamlı inkişafı üçün yeni imkanlar açan mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qarşılıqlı əlaqəsi və dialoqu dövrün tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilən müasir ictimai-siyasi strategiyalar arasında ən mühümüdür və yaşadığımız dünyanın müxtəlifliyini şərtləndirir. Çünki mədəniyyət cəmiyyət üçün məna yaradan dəyərlər və təcrübələr toplusudur və ən uğurlu dil hesab olunur. Bunun obyektiv əsası ondan ibarətdir ki, mədəni amil təkcə cəmiyyətin, dövlətin və insanın davamlı inkişafının mənbəyi deyil, həm də ölkənin müstəqilliyinin və sabitliyinin əsası, xalqın rifah və həyat keyfiyyətinin mənbəyidir. Bu, həyat keyfiyyətinin və dövlətin rəqabət

qabiliyyətinin və təhlükəsizliyinin vacib şərtidir. Mədəniyyətin tərəqqisi, insanlarda mədəni maariflənmə səviyyəsinin inkulturasiya və akkulturasiya yolu ilə inkişafı bəşəriyyətin inkişafının mahiyyəti, nailiyyətləri, qanunları və dünya mədəniyyətinin xüsusiyyətləri haqqında biliklərin ötürülməsi ilə milli maraqlara cavab verən tükənməz inkişaf yoludur. Mədəniyyət həm də tarixin yaradıcılıq prosesi olduğundan cəhalətdən nizama, rifaha, biliyə və inkişafa gedən yol hesab olunur [5, s.17]. Mədəniyyətlərarası əlaqələr və məhsuldar dialoqlar olmadan zamanın tələblərinə təsirli intellektual-mənəvi cavablar almaq, uğurlu və təhlükəsiz siyasi qərarlar qəbul etmək mümkün deyil.

Mədəni əlaqələr həm Qərbdə, həm də Şərqdə müxtəlif alimlər tərəfindən yüksək səviyyədə tədqiq edilmişdir. Ümumiyyətlə, bu sahədə geniş araşdırma aparmış alimlərin əmin olduqları bir nüans var: insanın həyat fəaliyyətinin, dəyərlərinin və davranışının təkmilləşdirilməsi, elmi araşdırmalar və texnologiyalar ayrı-ayrı siyasi qrupların və ya ölkələrin eqoist maraqlarına cavab verməməlidir, bütün bəşəriyyətin humanist maraqlarına yönəlməlidir.

XXI əsrdə mədəni əlaqələrin intensivliyi və beynəlxalq humanitar fəaliyyətlərin səmərəliliyi dövlətin milli maraqlarının harmoniyasını nəzərdə tutur, eyni zamanda bəşəriyyətin təhlükəsiz inkişafı və dünya birliyinin ümumi maraqları ilə şərtlənən məhsuldar əməkdaşlıqla müəyyən edilir. Bu prosesdə ən mühüm məsələ dünyada insanların təhlükəsizliyini təmin edən beynəlxalq sosial-mədəni qaydaların yüksək əxlaq, hüquq və siyasi mədəniyyətə əsaslanan universal ünsiyyət tipi yaratmaqla qorunmasını təmin etməkdir. Ümumiyyətlə, mədəniyyətlərarası əməkdaşlıqda fəal olan ölkələr digər ölkələrlə müqayisədə daha uğurlu və inkişaf etmiş olurlar. Çünki mədəniyyətlərarası dialoq və ya mədəni mübadilə yüksək xətt üzrə inkişaf etməyə meylli vasitələrdən biridir. Tarixi inkişaf prosesində bu və ya digər mədəniyyətlər arasında çox vaxt qeyri-müntəzəm və məqsədyönlü məlumat mübadiləsi baş verir.

Mədəni əlaqələr istər dövlət strategiyasında, istər diplomatik çərçivədə, istərsə də cəmiyyətdə bu və ya digər şəkildə həyata keçirilsə də, çox vaxt “yumşaq güc” effektinə malikdir. Amerikalı politoloq Cozef Samuel Nye hesab edir ki, güc arzu olunan nəticələrə nail olmaq üçün başqalarının davranışlarına təsir etmək qabiliyyətidir. Buna nail olmağın bir neçə yolu var: onları təhdid etməklə məcbur edə bilərsiniz, onları maddi cəhətdən həvəsləndirə bilərsiniz və ya sizin istədiyinizi istəmələri üçün onları cəlb edə, özünüza çəkə bilərsiniz. Bu o deməkdir ki, yumşaq güc onları məcbur etməkdənsə, istədiyiniz nəticəni istəmələrini təmin etməkdir. Bu, məcburiyyət və ya "sərt güc" ilə ziddiyyət təşkil edir və yumşaq gücdən təkcə dövlətlər deyil, həm də beynəlxalq münasibətlərin bütün aktorları, məsələn, QHT-lər və ya beynəlxalq institutlar istifadə edə bilər. O, həm də dolayı yolla istənilən nəticəni əldə etməyə imkan verən “hakimiyyətin ikinci üzü” hesab olunur. Cozef Nye görə, ölkənin yumşaq gücü üç amilə əsaslanır: “Mədəniyyət, siyasi dəyərlər və xarici siyasət”. Onun

iddiasına görə, yumşaq güc əslində dövlətlər üçün sərt gücdən daha çətindir [11, s.30].

Bir ölkə dünya siyasətində müxtəlif amillərlə istədiyi nəticələri əldə edə bilər; məsələn, onun dəyərlərinə heyran olan, ondan nümunə götürən, firavanlıq və demokratiya səviyyəsinə can atan digər dövlətlər onun ardınca getmək istəyirlərsə. Nye demokratiya, insan hüquqları və fərdi imkanlar kimi bir çox dəyərlərin daha cəlbedici olduğunu müdafiə edir. Çünki dövlətin mədəniyyətini və ya dəyərlərini özünə cəlb etmək onu məhv etməyə çalışmaqdan daha effektivdir.

Nye "The Future of Power" (2011) əsərində yumşaq gücün normativ anlayışdan çox təsviri olduğunu təkrarlayır. "Yumşaq güc idealizm və ya liberalizmin bir forması deyil. Bu, sadəcə olaraq güc formasıdır, arzu olunan nəticələrə nail olmaq üçün bir yoldur." Neorealist və digər rasionalist və neo-rasionalist müəlliflər (Stiven Uolts istisna olmaqla) yumşaq gücü rədd edirlər, çünki onlar beynəlxalq münasibətlərdəki aktorların yalnız iki növ stimula cavab verdiyini iddia edirlər: iqtisadi stimullar və güc faktoru.

Nəticə

Ümumiyyətlə, belə qənaətə gələ bilərik ki, mədəni əlaqələrin ümumi nəticələri daha çox əlaqə, daha yaxşı qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq, təkmil davamlı dialog və dövlətlər, xalqlar, qeyri-dövlət subyektləri və mədəniyyətlər arasında daha yaxşı qarşılıqlı anlaşmadır [5, s.285]. Hazırda beynəlxalq münasibətlərdə gedən proseslər sübut edir ki, dövlətlərin beynəlxalq miqyasda nüfuzu və yeri təkcə hərbi qüdrəti, siyasi, iqtisadi çəkisi və ya diplomatiya sahəsindəki uğurları ilə deyil, həm də dünya cəmiyyətində ölkəni xarakterizə edən mədəni, mənəvi və intellektual potensial ilə bağlıdır. Çünki dövlətlərin və xalqların müsbət imicinin formalaşması üçün unikal imkanlara malik olan fakt mədəniyyətdir. Mədəni əlaqələr bir çox hallarda müxtəlif mədəniyyətlərə malik ölkələr və xalqlar arasında əməkdaşlığın yaradılmasına və inkişafına öz töhfəsini verir. Məhz müxtəlif sivilizasiyaların nümayəndələri arasında mədəni mübadilə qarşılıqlı anlaşma və qarşılıqlı hörməti təmin edir. Milli mənəvi dəyərlər, fəlsəfə, incəsənət, din, dil, əxlaq və s. sadalananların hamısı mədəniyyət elementləridir. Ona görə də mədəniyyət universal xarakter daşıyır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanda 2006-2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində Dövlət İnkişaf Konsepsiyası // Mədəni-maarif, 2006, № 11, s.5-6
2. *Abbasov N.Ə.* Mədəniyyətlərarası kommunikasiyalar və mədəni ünsiyyət // Mədəniyyət dünyası, XIV bur., Bakı, 2006, 150 s.
3. *Beynəlxalq mədəni əlaqələr: Dərslük.* Bakı: SABA, 2009, 398 s.

4. *Məmmədov F.T.* Kulturologiya və insan inkişafı. Bakı, 2019, 344 s.
5. Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər. Bakı: Elm, 2014, 347 s.
6. *Manafova M.J.* Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Bakı: Təbib, 2006, 660 s.
7. *Şükürov A.M.* Qloballaşma: mahiyyəti və perspektivləri. Bakı: Adiloğlu, 2001, 133 s.
8. *Кастельс М.* Информационная эпоха: Экономика, общество, культура. М.: ГУ-ВШЭ, 2000, 606 с.
9. *Gindlin S.* Social Justice and Globalization. Are they Compatible? // Monthly Review, June 2002, 54 p.
10. *Horrison L.E., Huntington S.P.* Culture Matters. How Values Shape Human Progress. N.Y., 2000, 371 p.
11. *Joseph S. Nye* "Soft Power", 2005, 191 p.
12. <https://az.kineshma.net/Ethnocentrism-10041>
13. <https://lafayettefirefighters.com/az/difference-between-cultural-relativism-and-vs-ethnocentrism>
14. <https://wikifaz.icu/wiki/ethnocentrism>

Redaksiyaya daxil olub 21.08.2022